

УДК: 37(091):271.2-725(477.81/.82),18/19”
DOI 10.31499/2618-0715.1(12).2024.305341

**РОЛЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ДУХОВЕНСТВА В ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ТА
СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ
(2 ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Левчук Ірина, кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-6015-3795

E-mail: iryna.levchuk@rshu.edu.ua

Анотація. У науковому дослідженні виокремлено аналіз духовно-просвітницької та соціально-громадської діяльності провідних діячів православних братств Волині у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Проаналізовано організаційні характеристики здійснення духовно-просвітницької та соціально-громадської діяльності представників православних братств у досліджуваний період. Подано характеристику провідних видів духовно-просвітницької, соціально-громадської діяльності провідних діячів (представників духовенства) православних братств на Волині в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: організаторської, професійно-педагогічної, духовно-освітньої, опікунської, благодійної, меценатської видавничої та дослідницької. Виявлено головні форми (народні читання, бесіди, індивідуальна допомога школярам та членам їхніх сімей, видавництво книг, благодійні акції, масові заходи) та методи (організації просвітницької, духовно-освітньої, соціальної, громадської, благодійної, меценатської діяльності, стимулювання, формування досвіду) духовно-просвітницької та соціально-громадської діяльності представників православних братств Волині в досліджуваний період.

Духовне відродження держави, розпочате ще на початку 90-х років ХХ століття, відбувається на складному соціальному ґрунті, що проявляється у кризі моралі, яка пронизує усі сфери нашого життя. Тому на сучасному етапі розвитку освіти й науки з огляду на нагальні потреби гуманізації українського суспільства необхідним є повернення до відродження християнських моральних цінностей.

Релігія, будучи органічною складовою духовного життя суспільства, відіграла важливу роль у процесі українського державного й культурного будівництва, допомагала українцям упродовж багатьох століть берегти національну ідентичність. Духовно-просвітницька та соціально-громадська діяльність духовенства та представників православної громадськості щодо поширення освіти, культури, духовності, що ґрунтувалися на місцевих традиціях, сприяла збереженню національної самобутності народу.

Духовно-просвітницька та соціально-громадська діяльність православних братств, зміцнена зростанням рівня духовних та світських освітніх закладів, благодійних установ набула як релігійного статусу, так і соціально-громадського значення. Через зміст освіти в досліджуваний період реалізовувалася успадкована волинським регіоном полікультурність, поліфонізм виховних імперативів, інтеграція національних, загальноосвітніх, морально-духовних показників.

Ключові слова: православні братства, духовне просвітництво, духовно-моральні традиції, соціально-громадська діяльність, духовно-освітні діячі християнські цінності, добротинність, меценатство.

**THE ROLE OF THE CLERGY IN THE EDUCATIONAL AND SOCIAL
ACTIVITIES OF THE VOLYN REGION (THE 2ND HALF OF THE 19TH –
EARLY 20TH CENTURY)**

Levchuk Iryna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Educational Management and Social Work, Rivne State University of the Humanities

ORCID: 0000-0001-6015-3795

E-mail: iryna.levchuk@rshu.edu.ua

Abstract. *The scientific study analyzes the spiritual, educational, social and public activities of the leading figures of the Orthodox brotherhoods of Volyn in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries. The organizational characteristics of the implementation of spiritual, educational and social activities of representatives of Orthodox brotherhoods in the study period are analyzed. The author characterizes the leading types of spiritual, educational, social and public activities of leading figures (representatives of the clergy) of Orthodox brotherhoods in Volyn in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries: organizational, professional and pedagogical, spiritual and educational, trustee, charitable, patronage publishing and research. The main forms (public readings, talks, individual assistance to schoolchildren and their families, book publishing, charity events, mass events) and methods (organization of educational, spiritual, social, public, charitable, patronage activities, stimulation, formation of experience) of spiritual, educational and social activities of representatives of Orthodox brotherhoods of Volyn in the studied period are identified.*

The spiritual revival of the state, which began in the early 1990s, is taking place on a difficult social background, which is manifested in the crisis of morality that permeates all spheres of our life. Therefore, at the present stage of development of education and science, given the urgent needs of humanizing Ukrainian society, it is necessary to return to the revival of Christian moral values.

Religion, being an organic component of the spiritual life of society, has played an important role in the process of Ukrainian state and cultural construction, and has helped Ukrainians preserve their national identity for many centuries. The spiritual, educational, social and public activities of the clergy and representatives of the Orthodox community to promote education, culture and spirituality based on local traditions helped preserve the national identity of the people.

The spiritual, educational, social and public activities of Orthodox brotherhoods, strengthened by the growth of spiritual and secular educational institutions and charitable institutions, acquired both religious status and social and public significance. Through the content of education in the studied period, the multiculturalism inherited by the Volyn region, the polyphony of educational imperatives, and the integration of national, general educational, moral and spiritual indicators were realized.

Key words: *Orthodox brotherhoods, spiritual enlightenment, spiritual and moral traditions, social and public activities, spiritual and educational figures, Christian values, charity, philanthropy.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Набуток минулого для духовного буття українського народу, його національної та релігійної ідентичності, для аналізу особливостей розвитку української педагогічної науки є досить важливим. У зв'язку з цим ґрунтовні характеристики потребують основні напрями духовного просвітництва та доброчинності, потребує вивчення різновекторна діяльність православних братств у становленні духовності суспільства, збереженні та формуванні освітніх, соціально-громадських традицій краю.

Зокрема, особливої актуальності набуває вивчення досвіду просвітницької та соціально-громадської діяльності представників духовенства, провідних діячів волинських братств 2-ої половини XIX – початку XX століття у системі розвитку

загальноосвітніх тенденцій та становленні духовної освіти. Відтак, **метою презентованої наукової розвідки** є характеристика духовно-просвітницького, соціально-громадського досвіду представників духовенства – провідних діячів волинських братств (2-ої половини XIX – початку XX століття) зі збереження духовно-моральних традицій виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зважаючи на зміни, що відбуваються протягом останніх років у всіх сферах нашого життя, в українському суспільстві акцентується увага на церкві, на традиціях української національної духовності. Учені, педагоги все більше звертаються до історії православної церкви, її просвітницько-громадської діяльності. Історико-культурні умови формування духовних традицій у системі освіти Волинського краю досліджували М. Биков, М. Петров, А. Сендульський, М. Теодорович, І. Хрущов та ін. Аналіз освітньої діяльності православних братств, гуманістичної й реформаційної ідеї братських шкіл здійснили А. Алексюк, Є. Мединський, Б. Мітюров й ін. Характеристика історико-культурних умов формування освітніх традицій православного братського руху представлена в працях П. Андрухова, С. Бричок, С. Жилюка, М. Моліса, І. Огієнка, В. Омельчука, В. Рожка, Н. Сейко й ін. Аналіз традицій, специфіки управління та особливостей діяльності православних братств представлений в працях С. Гаврилюк, Я. Ісаєвич, Г. Капустін, С. Кваша, П. Кралюк, О. Сажок й ін.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У другій половині XIX ст. в Україні здійснювали просвітницьку діяльність громадські і культурні діячі – представники світської та духовної інтелігенції, які сприяли формуванню суспільної моралі, яка базувалася на основних принципах православного християнства. Саме ці діячі стали рушійною силою братського руху на Волині, відзначилися ефективною діяльністю у сфері просвітництва та зробили суттєвий внесок у збереження та розвиток освіти і культури краю [14, с. 130].

Задля здійснення об'єктивного ретроспективного аналізу діяльності православних братств на території Волинської губернії необхідно, на нашу думку, актуалізувати біографії провідних діячів братств й результати їхньої духовно-просвітницького, соціально-громадської діяльності, а саме: графині А. Блудової – засновниці та «дожиттєвої опікунки» Кирило-Мефодіївського братства в Острозі; О. Дверницького – голови Володимир-Волинського Свято-Володимирського братства, відомого краєзнавця, науковця; П. Бичковського – педагога, дослідника; В. Леонтовича – науковця, дослідника історичних пам'яток, краєзнавця; В. Ліберовського – викладача Волинської духовної семінарії; М. Петрова – редактора часопису «Волинські Єпархіальні Відомості», дослідника-краєзнавця, архівіста; М. Теодоровича – церковного історика-краєзнавця, богослова, публіциста, педагога; А. Терлецького – наглядача Кременецького чоловічого духовного училища, педагога; І. Тихомирова – церковно-освітнього діяча, письменника, журналіста, бібліографа; Ф. Четиркіна – викладача державної історії та грецької мови, магістра богослов'я; представників духовенства: архієпископа Волинського Агафангела (Соловйова) – активного діяча православного братського руху, професора богослов'я; архімандрита Амвросія (Лотоцького) – православного церковного письменника, історика, дослідника старовини; єпископа Острозького Віталія (Грегулевича) – волинського просвітителя-реформатора, громадського та культурно-освітнього діяча, ініціатора заснування Кременецького Богоявленського Свято-Миколаївського братства, засновника-редактора журналу «Подорожній», автора значної кількості просвітницьких, морально-виховних статей, нарисів; єпископа Ієрофея (Лобачевського) – православного церковного діяча, історика, природодослідника, викладача вищої граматики, німецької мови, риторики, філософії, фізики; архієпископа Модеста (Стрельбицького) – одного з активних учасників історико-краєзнавчого руху у Холмщині, Підляшші і Волині, дієвого ініціатора та співдіяча братського руху на Волині; архієпископа Волинського і

Житомирського Палладія (Ганкевича) – ректора Могилевської семінарії, голови Училищної ради при Синоді для керівництва церковно-приходськими школами; ієрея Аполлонія (Сендульського) – православного священника, церковно-громадського й освітнього діяча Волині, краєзнавця, дослідника; протоієрея Іларіона (Коровицького) – просвітителя, церковного і громадського діяча, педагога, редактора періодичного видання «Волинь»; ієрея Миколая (Левитського) – активного подвижника братського руху; священника Михайла (Тучемського) – активного культурно-освітнього та церковно-громадського діяча, публіциста, краєзнавця, дослідника; протоієрея Юлія (Гапановича). [13, с. 149–150].

Значну роль у розвитку діяльності братського руху відіграв активний діяч православного братського руху – **архієпископ Волинський Агафангел (Олексій Федорович Соловійов)**. 28 лютого 1842 р. Агафангелу було доручено виконувати обов'язки інспектора Духовної академії, а пізніше – викладання в Академії «морального богослов'я і церковного законотворення (каноніку)». Зрештою О. Соловійова призначено ректором і професором богослов'я Харківської духовної семінарії, а у 1854 р. – ректором і професором богослов'я Казанської духовної академії. За його ініціативи став виходити до друку семінарський журнал «Православний співрозмовник» [10, с. 34-35].

Згідно з розпорядженням Синоду владика Агафангел у 1866 р. був направлений на Волинь. Саме тут «найбільш повно проявилися риси його духовно-просвітницької й літературної діяльності» [5, с. 78]. З його ініціативи та підтримки було надано дозвіл на видання «Волинських Єпархіальних Відомостей», які виходили з метою «прискорення єпархіального діловиробництва, і для пробудження в духовенстві й вихователях духовного юнацтва розумової діяльності, відповідної власним потребам волинської, одної з найдревніших, паств» [5, с. 81]. 31 березня 1868 р., згідно наказу Синоду, Агафангелу було присвоєно сан архієпископа [1, с. 547].

Архієпископ надавав активну підтримку в діяльності православних братств, зокрема Острозькому Кирило-Мефодіївському братству – за що і був представлений до його почесних «дожиттєвих членів» [8, с. 196].

Окрім цього, за сприяння архієпископа було засновано ряд освітньо-релігійних закладів: в Корецькому жіночому монастирі, при Волинській духовній семінарії, гуртожиток для учнів в Житомирі, а у 1869 р. при Почаївській лаврі – ремісниче училище [7, с. 118].

Перу архієпископа Агафангела належить низка статей, доповідей, релігійно-моральних повчань, які виходили як окремими виданнями, так і в періодичних виданнях («Волинські Єпархіальні Відомості», «Православний співрозмовник»), або рукописів, що збереглися в особистій бібліотеці. В ніч з 7 на 8 березня 1875 р. архієпископа Агафангела не стало, похований в Житомирі [17, с. 52].

Архієпископ Волинський і Житомирський Паладій (Павло Ганкевич) народився 17 серпня 1823 р. в селі Городецькому Чауського повіту, Могилевської єпархії в сім'ї настоятеля Городецької церкви о. Феодора Ганкевича [4, с. 88]. Початкову освіту Павло Федорович отримав в Могилевському духовному училищі, середню (з 1841 по 1847 рр.) в Могилевській духовній семінарії, а вищу богословську – в Київській духовній академії (1847–1851 рр.), куди, як кращий студент семінарії, був направлений на державному утриманні [4, с. 89].

У 1860 р. овдовілий священник прийняв монаший сан з ім'ям Палладій і був призначений інспектором Могилевської семінарії а також виконував обов'язки настоятеля Могилевського Братського першокласного монастиря, а вже у 1862 р. став ректором семінарії. Був нагороджений орденом Св. Анни 1-го ступеня (1875 р.). У званні вікарного єпископа був призначений спостерігачем за викладанням Закону Божого у всіх

світських навчальних закладах. У лютому 1885 р. розпорядженням Синоду був призначений головою училищної ради при Синоді для керівництва церковно-приходськими школами. [2].

У 1885 р. його було призначено архієпископом Волинської архієрейської кафедри. За організацію «благодійності та сприяння у духовному просвітництві народу» був нагороджений орденом Св. Володимира 2-го ступеня [2]. Він сприяв заснуванню Почаєво-Успенського братства, а за активну участь у сфері добродійності та розвитку просвітництва та за активне сприяння у діяльності Свято-Володимирського та Свято-Володимир-Василівського православних братств був зарахований до переліку їх почесних членів [9].

Зазначимо, що важливого значення архієпископ надавав вихованню молоді, і вважав, що особливої уваги потребує проблема організації освітньо-виховного процесу не лише в духовних навчальних закладах, але і у світських, зокрема, у військових. Звернемо увагу на його погляди стосовно релігійно-патріотичного виховання «військового юнацтва». [1, с. 544]. Він стверджував, що виховання молоді на основі істинних принципів православ'я, які уособлюють в собі поняття честі, віри, стійкості, сміливості, незламності, відданості своїй Батьківщині – це основні морально-етичні норми майбутнього офіцера чи солдата. Оскільки юнак «шукає в своєму розумі, що доброго знайти йому в своїй подальшій службі не лише у воєнний час, який настає рідко й ненадовго, а у звичайний устрій військового побуту й служби – шукає й не знаходить». [1, с. 545]. Як зазначав архієпископ Паладій, офіцер – це представник військової інтелігенції, і відповідно він повинен тримати еталон добропорядного, освіченого захисника віри і держави, людини високої честі. Він зазначав, що виховання військової молоді – це справа державної ваги: йдеться, насамперед, про відродження національних традицій героїзму та відданості. [1, с. 544].

Відповідно до такого визначення офіцерського обов'язку організацію процесу навчання та виховання офіцера архієпископ пропонував таким чином: 1) розширити програму викладання історії, звернути увагу на вивчення історії рідного краю; 2) ввести в навчальний курс викладання сучасної літератури; 3) укласти та ввести в навчальну програму курс «вітчизнознавства», але в дусі «змісту етнографічно-побутового, роз'яснюючи, як наш народний побут виробився у формі майже монастирського укладу»; 4) розширити курс викладання Закону Божого, вводячи, як особливий курс, вивчення Священного Письма; 5) ввести курс апологетики, а церковну історію викладати на основі принципів духовного просвітництва. [1, с. 545].

Уваги заслуговує відомий волинський духовний просвітитель **єпископ Острозький Віталій (Василь Грегулевич)**, уродженець Подільської губернії. Працював законовчителем сирітського інституту (1847–1849 рр.), Миколаївського училища (1849–1860 рр.) і Імператорського виховного «училища благородних дівичь» (1860–1875 рр.), був членом духовного цензурного комітету. Овдовівши, прийняв постриг в монашество (1876 р.), хіротонізований в сан єпископа Острозького 13 травня 1879 р., в жовтні був переведений у Могилівську кафедру, де у 1885 році помер. [16, с. 29].

У Волинській єпархії з ініціативи єпископа було засновано в Кременці єпархіальне жіноче училище, а за його сприянням і докладної допомоги в організації та подальшій діяльності засновано у 1880 р. Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське братство. Окрім того, єпископ Острозький Віталій – відомий просвітник-реформатор, громадський та культурно-освітній діяч, засновник-редактор журналу «Подорожній» (редактором якого був впродовж 1861–1877 рр.), автор значної кількості духовно-просвітницьких, морально-виховних статей, нарисів. Зокрема: «Докладний порівняльний огляд Четвероевангелія», «Про відношення римської церкви до вищих християнських церков»,

«Виклад Євангельської історії», «Приклади дитячого благочестя», «Євангельські жінки, що помазали Христа», «Про святкування недільних і святкових днів», «Божественна літургія» та багатьох інших. [17, с. 58].

Основна тема його статей, нотаток, нарисів, проповідей – духовне просвітництво та виховання тих моральних якостей, які несуть в собі «справжні цілі благочестивого життя християнина». У своєму літературному доробку часто використовував цитати відомих духовних просвітителів та церковних подвижників, вважав покращення рівня освіти духовенства – однією з найактуальніших завдань тогочасного суспільства та однією з основних умов подальшого поширення просвітництва серед народу [15, с. 62].

Василь Грегулевич був прихильником жіночої педагогічної освіти та духовного виховання православної християнки. Він вважав, що «більш як хто інший потребують педагогічної освіти – жінки» і саме «виховання дівичь в душі глибоких православних істин Віри, Добра, Милосердя і Любові можуть сформувати духовну мораль майбутніх дружин, матерів, які будуть виховувати наших дітей» [10, с. 54]. Виховання почуття любові до Батьківщини, поваги та шани до своїх батьків Грекулевич вважав одним з основних догматів суспільства, оскільки «батько і мати – це те начало, яке своєю божественною любов'ю і всепрощенням оберігають і ведуть нас по життю, закладаючи зерна віри», а Батьківщина – «це дар Божий, який дає нам основи, з яких ми черпаємо соки життя» [15, с. 62].

Першим ініціатором відновлення та розвитку діяльності православних братств був **єпископ Ієрофей (Лобачевский Яків Федорович)** – православний церковний діяч і просвітитель Волині, волинської інтелігенції, історик, природодослідник. Закінчив Волинську духовну семінарію в Острозі (у 1807 р.), Київську академію (у 1811 р.). Він працював викладачем вищої граматики, німецької мови, риторики, філософії, фізики та інспектором (з 1817 року) у рідній семінарії в Острозі, де прийняв постриг під чернечим іменем Ієрофей [6, с. 171–172].

Упродовж 43-річного управління монастирем здійснив відбудову храму доби князів Острозьких, що постраждав від пожежі, зберіг і впорядкував монастирську бібліотеку та архів, досліджував острозькі й дерманські пам'ятки старовини, надсилаючи відомості про них для публікації у виданнях Київської археографічної комісії. В «Історичній записці про Дерманський монастир» згадував «Івана Диякона» (Івана Федоровича). У розділі «Записок» є матеріали про бібліотеку й архів монастиря, описано 22 стародруки та рукописи. Автор вперше увів у науковий обіг «Дерманський пом'яник» XVII століття з іменами князів Острозьких (на сьогоднішній день зберігається в Державному історико-культурному заповіднику м. Острог). [6, с. 180].

Архієпископ Модест (Данило Стрельбицький) (1823–1902 рр.) – один з активних учасників історико-краєзнавчого руху на Холмщині, Підляшші й Волині, дієвий ініціатор та співдіяч братського руху на Волині. Він виступав за заснування церковних музейних закладів та православних братств. За його підтримки було укладено та затверджено статuti близько двадцяти волинських братств [11, с. 40]. Архієпископ надавав посильну фінансову та матеріальну допомоги (у вигляді друкованої літератури для поповнення братських бібліотек) – за що й був зарахований до числа почесних членів цих братств. А також за сприяння у краєзнавчо-пошуковій роботі Свято-Володимирського православного братства (м. Володимир-Волинськ) та надання йому значної благодійної допомоги був зарахований до числа його почесних членів [13, с. 160].

Архієпископ – автор низки історико-краєзнавчих видань про Литву, Холмщину, Підляшшя і Волинь, як-от: «Про церковний Октоїх», «Про слуцьких князів», «Оповідь про проповідництво святого Інокентія, єпископа Іркутського», «Коротка оповідь про життя й подвиги преподобних отців дальних печер Києво-Печерської Лаври», «Про найдревніше

існування Православ'я», «Холмська єпархія», «Волинська єпархія», «Слова й промови» [17, с. 55].

Окрім того, архієпископ Модест – автор окремих статей духовно-педагогічного характеру, зокрема, «Шкільна дисципліна та її засоби» [12, с. 71]. У цій праці він схарактеризував стимулювання поведінки учнів як основний засіб формування духовної витривалості в православній вірі, виховання у них відповідальності та працьовитості [12, с. 72]. Під дисципліною він розумів «застосування шкільних законів і правил» з метою дотримання порядку. Але в істинному своєму розумінні, дисципліна, хоча й «стверджує зовнішній порядок», проте головним чином має на увазі керівництво моральною поведінкою учнів, «їх внутрішнє спонукання, настрої і спосіб мислення» [12, с. 74].

Протоієрей **Іларіон Іванович Коровицький** (1836 р. – 1892 р.) – просвітитель, церковний і громадський діяч, педагог, який в 1869 р. був призначений законовчителем Волинського училища дівць духовного відомства, водночас був законовчителем Житомирської жіночої гімназії, у фельдшерській школі та у сиротинці, був членом правління духовного училища і ревізійного комітету. З 1882 р. виконував обов'язки редактора місцевого періодичного видання «Волинь» [10, с. 112].

Ідеї Іларіона Івановича є актуальними й на сьогодні: запровадження жіночої освіти, розвиток системи жіночих закладів освіти, важлива роль сім'ї у моральному вихованні молоді [3, с. 33].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Активна духовно-просвітницька та соціально-громадська діяльність представників волинських православних братств стала однією із найважливіших умов поширення освіти у Волинському краї. Отже, проведене дослідження просвітницько-громадської діяльності найбільш відомих і незаслужено забутих діячів православного братського руху дає змогу зробити виокремити їхні педагогічні ідеї:

- важлива роль сім'ї у моральному вихованні дітей;
- наповнення процесу навчання православним змістом;
- бажання поєднати у процесі виховання і навчання шкільну та позашкільну сферу;
- прагнення до залучення широкої приватної і громадської ініціативи для розвитку просвітницько-громадської діяльності;
- системні дослідження історії й пам'яток рідного краю та оформлення цих досліджень в численних публікаціях та книгах. [13, с. 179–180].

Дослідження не вичерпує проблеми духовно-просвітницької та соціально-громадської діяльності провідних діячів православних братств Волині у другій половині XIX – на початку XX століття. Перспективними напрямками історико-педагогічних пошуків вважаємо аналіз благодійної, меценатської діяльності представників православних братств України у сфері освіти та соціального захисту; вивчення історії духовно-просвітницької діяльності православних братств різних регіонів України; компаративний аналіз духовно-просвітницької діяльності братств різних релігійних конфесій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барщевський Є. Сучасний православний пастир, як вихователь дітей і молоді поза школою. *Церква і нарід*. Ч. 18. 1936. С. 540–551.
2. Борщевич В. Православні свяченичі династії Волині у XX ст. В кн.: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії, Вип. 14. Рівне, 2008 Електронний ресурс. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all

&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=T
eodorovych_M

3. Боярчук А. Служба волинських православних священників в органах єпархіального управління та виконання ними архієрейських доручень (перша половина XIX ст.). *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки: Історичні науки*. Луцьк, 2016. № 13 (338). С. 32 – 36.

4. Боярчук А. Православне духовенство Волині: особливості формування (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 46. С. 87–91.

5. В. Л. Из минулої історії українізації православної Церкви на Волині. *Літопис Волині*. Вінніпег, Канада, 1990. Вип. 16. С. 76–84.

6. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. Берлін, 1940. 324 с.

7. Милуць В. З історії Волинської духовної семінарії. Волинська духовна семінарія (до 20-річчя відродження): збірник матеріалів науково-практичної конференції з нагоди ювілею 20-річчя відродження Волинської Духовної семінарії. Луцьк, 2010. С. 114–121.

8. Острозький краєзнавчий збірник / Державний історико-культурний заповідник м. Острога; Острозьке науково-краєзнавче товариство «Спадщина» імені князів Острозьких. Випуск 8. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. 232 с.

9. Піскова Елла Миколаївна. Давньосховище Свято-Володимирського православного братства. Електронний ресурс. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Davnoskhovyshche_bratstva

10. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині Х–XX ст.: Історико-краєзнавчий нарис. Луцьк: Медіа, 2002. 280 с.

11. Сажок О. Діяльність Острозького Кирило-Михайлівського братства щодо формування фонду бібліотеки жіночого училища імені графа Д.М. Блудова у другій половині XIX – на початку XX ст. *Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології*. 2017. Вип. 11/12. С. 38–44.

12. Сторожук І. А. Суспільно-політична та культурно-освітня діяльність духовенства Волинської губернії у 1804–1905 рр.: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – історія України. Київ, 2015. 240 с.

13. Тимочко І. Б. Просвітницько-громадська діяльність православних братств Волині (друга половина XIX – початок XX століття): дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. н.: 13.00.01. – загальна педагогіка та історія педагогіки. Рівне, 2011. 308 с.

14. Тимочко І. Б. Християнські цінності як важлива складова національного виховання. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: Науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький, 2006. С. 130–133.

15. Швалюк І. Роль духовенства в релігійно-церковному та громадському житті Кременецького повіту міжвоєнного періоду. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Історія*. 2014. Вип. 1(1). С. 62–64.

16. Шумовський Ю. Зруйноване гніздо, чи Історія однієї священницької родини на Волині. Том 2. США, Саванна, 1994. С. 27 – 38.

17. 1000-ліття православ'я на Волині / [Упорядник М. Моліс (о. Миколай)]. Дубно: б.м.в., 1992. 149 с.

REFERENCES

1. Barshchevskiy Ye. Suchasnyi pravoslavnyi pastyr, yak vykhovatel ditei i molodi poza shkoloiu. Tserkva i narid. Ch. 18. 1936. S. 540–551.

2. Borshcheych V. Pravoslavni sviachenychi dynastii Volyni u KhKh st. V kn.: Aktualni problemy vitchyznianoї ta vsesvitnoi istorii, Vyp. 14. Rivne, 2008 Elektronnyi resurs. URL:

[http://resource.history.org.ua/cgi-](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all)

[bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all)
&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=T
eodorovych_M

3. Boiarchuk A. Sluzhba volynskykh pravoslavnykh sviashchenyiv v orhanakh yeparkhialnoho upravlinnia ta vykonannia nymy arkhiiereiskykh doruchen (persha polovyna KhIKh st.). Naukovi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky: Istorychni nauky. Lutsk, 2016. № 13 (338). С. 32 – 36.

4. Boiarchuk A. Pravoslavne dukhovenstvo Volyni: osoblyvosti formuvannia (kinets KhVIII– persha polovyna KhIKh st.). Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Zaporizhzhia : ZNU, 2016. Vyp. 46. S. 87–91.

5. V. L. Iz mynuloї istorii ukrainizatsii pravoslavnoi Tserkvy na Volyni. Litopys Volyni. Vinnipeh, Kanada, 1990. Vyp. 16. S. 76–84.

6. Doroshenko D. Pravoslavna tserkva v mynulomu i suchasnomu zhytti ukrainskoho narodu. Berlin, 1940. 324 s.

7. Mylus V. Z istorii Volynskoi dukhovnoi seminarii. Volynska dukhovna seminariia (do 20-richchia vidrozhennia): zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii z nahody yuvileiu 20-richchia vidrozhennia Volynskoi Dukhovnoi seminarii. Lutsk, 2010. S. 114–121.

8. Ostrozkyi kraieznavchyi zbirnyk / Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk m. Ostroha; Ostrozke naukovo-kraieznavche tovarystvo «Spadshchyna» imeni kniaziv Ostrozkykh. Vypusk 8. Ostroh: Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2015. 232 s.

9. Piskova Ella Mykolaivna. Davnoskhovyshche Sviato-Volodymyrskoho pravoslavnoho bratstva. Elektronnyi resurs. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all
&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=D
avnoskhovyshche_bratstva

10. Rozhko V. Dukhovni pravoslavni osviti zaklady Volyni Kh–KhKh st.: Istoryko-kraieznavchyi narys. Lutsk: Media, 2002. 280 s.

11. Sazhok O. Diialnist Ostrozkooho Kyrylo-Mykhailivskoho bratstva shchodo formuvannia fondu biblioteky zhinochoho uchylshcha imeni hrafa D.M. Bludova u druhii polovyni KhIKh – na pochatku KhKh st. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnolohii. 2017. Vyp. 11/12. S. 38–44.

12. Storozhuk I. A. Suspilno-politychna ta kulturno-osvitiina diialnist dukhovenstva Volynskoi hubernii u 1804–1905 rr.: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Kyiv, 2015. 240 s.

13. Tymochko I. B. Prosvitnytsko-hromadska diialnist pravoslavnykh bratstv Volyni (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia): dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ped. n.: 13.00.01. – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky. Rivne, 2011. 308 s.

14. Tymochko I.B. Khrystyianski tsinnosti yak vazhlyva skladova natsionalnoho vykhovannia. Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni Hryhoriia Skovorody»: Naukovo-teoretychnyi zbirnyk. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2006. S. 130–133.

15. Shvaliuk I. Rol dukhovenstva v relihiino-tserkovnomu ta hromadskomu zhytti Kremenetskoho povitu mizhvoiennoho periodu. Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Istoriia. 2014. Vyp. 1(1). S. 62–64.

16. Shumovskiy Yu. Zruinovane hnizdo, chy Istoriia odniiei sviashchenytskoi rodyny na Volyni. Tom 2. SShA, Savanna, 1994. S. 27 – 38.

17. 1000-littia pravoslavia na Volyni / [Uporiadnyk M. Molis (o. Mykolai)]. Dubno: b.m.v., 1992. 149 s.